

РОЛЬ ЄС У РЕФОРМУВАННІ СИСТЕМИ ЦИВІЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Середюк Н. П.,
аспірант кафедри міжнародних відносин
Національного університету «Острозька академія»

У статті на прикладі Європейського союзу розглянуто вплив міжнародних акторів на реформування сектору цивільної безпеки в Україні з 2014 по 2018 роки. Досліджено міжнародно-правові засади розгортання та функціонування Консультативної місії Європейського союзу з реформування сектору цивільної безпеки України в рамках Спільної політики безпеки та оборони ЄС.

Визначено аспекти послідовного реформування сектору цивільної безпеки шляхом стратегічних консультацій і практичної підтримки заходів з реформування Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби, створення Національної поліції, діяльності Вищої ради правосуддя та Служби судової охорони згідно зі стандартами ЄС та міжнародними принципами належного врядування та дотримання прав людини. Розкрито практичну діяльність КМЄС щодо розробки нормативно-правових актів, концепцій реформ та стратегій розвитку, проведення тренінгів щодо боротьби зі злочинами у фінансовій сфері, дотримання прав людини, комунікації та ведення відкритого діалогу між правоохоронцями та представниками засобів масової інформації, надання матеріального забезпечення правоохоронним органам України, налагодження співпраці з Європолем та Євроюстом.

Проаналізовано вплив країн Європейського союзу на прийняття політичних рішень у процесі реформи безпекового сектору, координацію КМЄС реформ між українськими та міжнародними партнерами.

Надані рекомендації керівникам правоохоронних органів щодо впровадження навчальних курсів на основі положень Європейської конвенції з прав людини, Кабінету міністрів України та Верховній раді України, Президенту України та Комітету політики та безпеки ЄС щодо необхідних кроків для підвищення ефективності та напрямів подальшої роботи міжнародних партнерів під час практичної реалізації реформування системи цивільної безпеки України в 2019–2020 роках.

Ключові слова: Європейський союз, Консультативна місія Європейського союзу, реформування, система цивільної безпеки, Міністерство внутрішніх справ, Служба безпеки України, Генеральна прокуратура України.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена насамперед початком нового етапу реформування правоохоронної системи в 2019 році, після зміни політичного керівництва держави, що здійснить безпосередній вплив на сектор цивільної безпеки. На тлі прагнення України до інтеграції в Європейський Союз пріоритетного напрямку набуває покращення роботи правоохоронних органів та їх інтеграції до системи європейської безпеки, забезпечення неухильного дотримання прав та свобод людини у професійній діяльності.

У зв'язку з цим виникає необхідність системного аналізу проведених реформ сектору цивільної безпеки України з метою визначення необхідних кроків для підвищення ефективності та напрямів подальшої роботи міжнародних партнерів під час практичної реалізації реформування системи цивільної безпеки України в 2019 році.

Дослідженню реформування правоохоронних органів, їх функцій та компетенції присвячено низку праць таких відомих українських та зарубіжних вчених, як Д. Боуріс, І. Теличкін, С. Горов, Ю. Борко, С. Кашкин, С. Шевчук, А. Губанов, Т. Гудзь, В. Литвиненко, Т. Маляренко та інші. Своєю чергою загальними питаннями реформування системи забезпечення безпеки, прав і свобод громадян, а також окремим її аспектам приділяли увагу Ю. Римаренко, Р. Калюжний, О. Копан, Ю. Кравченко, В. Авер'янов та інші.

Мета статті – проаналізувати роль ЄС у реформуванні системи цивільної безпеки в Україні.

Виклад основного матеріалу. Підтримка реформи сектору безпеки є також однією з основних сфер діяльності ЄС, що визначено у Стратегії безпеки ЄС1 [1]. У червні 2000 року під час Європейської ради у місті Фейра (Португалія) ЄС визначив чотири пріоритети для власної цивільної спромож-

ності у сфері кризового менеджменту (тобто цивільного складника Спільної політики безпеки та оборони ЄС): підтримка правоохоронного сектору, підтримка верховенства права, підтримка цивільної адміністрації та захист цивільного населення [2].

Реформа безпекового сектору (далі – РБС) для України не є спонтанною ідеєю з боку ЄС. Ідея цивільної допомоги сектору безпеки виникла ще у 1990-х роках і ґрунтувалася на занепокоєнні міжнародної спільноти тим, що країни, що розвиваються, не можуть досягти сталого розвитку через конфлікти та несприятливу ситуацію в сфері безпеки. РБС пов'язана з ідеєю державного будівництва, яке своєю чергою вважається основоположним для попередження та вирішення конфліктів з боку міжнародної спільноти. Теоретики міжнародних відносин охрестили такий підхід «державотворенням заради миру». [3]

Після «Революції Гідності» в 2014 році Україна потребувала негайного реформування державних інститутів, в тому числі сектору цивільної безпеки, із залученням експертів міжнародної спільноти. Для цього, виконуючий обов'язки Міністра закордонних справ України Андрій Дешиця порушив питання місії Спільної політики безпеки та оборони (далі – СПБО) Європейського Союзу для України під час засідання «Групи друзів «Україна – ЄС». [4] У липні 2014 року Рада ЄС із закордонних справ ухвалила рішення щодо розгортання Консультативної місії Європейського союзу (надалі – КМЄС) [5]. У 2015 році було ратифіковано Угоду між Україною та Європейським Союзом щодо статусу КМЄС в Україні [6].

Може скластися враження, що КМЄС була оперативною відповіддю ЄС на дії Росії в Україні, проте це не зовсім так. За концепцією української сторони, місія мала бути моніторинговою і здійснювати спостережні функції на кшталт тих, що згодом взяла на себе ОБСЄ на кордоні з тимчасово окупованими територіями Донецької та Луганської областей. Іншими словами, початковою пропозицією з боку офіційного Києва була регіональна і спостережна місія. Однак ідея присутності місії ЄС у східних регіонах України не знайшла підтримки усіх держав – членів ЄС як занадто провокативна щодо Росії. Тому Швеція, Польща і Велика Британія висунули компромісну пропозицію, яка задовольнила всіх держав-членів: місія – так, але: а) цивільна, а не військова; б) консультативна, а не моніторингова чи виконавча; в) зі штаб-квартирою у Києві [7].

Консультативна місія Європейського Союзу (далі – КМЄС) в Україні офіційно розпочала роботу в Києві 1 грудня 2014 року. КМЄС не має виконавчих повноважень. Місія надає підтримку державним органам України у послідовному реформуванні сектору цивільної безпеки шляхом стратегічних консультацій і практичної підтримки заходів з реформування згідно зі стандартами ЄС та міжнародними принципами належного врядування та дотримання прав людини. Сектор цивільної безпеки охоплює діяльність установ, що відповідають за охорону правопорядку та верховенство права: Міністерство внутрішніх справ, Національна поліція, Генеральна прокуратура, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба, Державна фіскальна служба, Антикорупційні органи [8].

Очільник КМЄС Калман Міжей на початку роботи заявив про намір перебудувати з нуля всю систему цивільної безпеки в Україні, що свідчило про критичний стан роботи державних інститутів у вказаній сфері [9].

Реформування розпочалося з найбільшої державної структури у секторі цивільної безпеки – Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС). 22 жовтня 2014 року після обговорення на розширеному засіданні колеґії МВС України Кабінет Міністрів України схвалив Стратегію розвитку органів внутрішніх справ України та Концепцію першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ (далі – Концепція), якими передбачалося розв'язання низки проблем та виконання умов європейської інтеграції шляхом забезпечення ефективного функціонування інститутів, які гарантуватимуть верховенство права, додержання прав і свобод людини і громадянина, їх ефективний захист [10]. Експерти місії брали участь у розробці вказаних важливих документів, навіть ще до офіційного початку роботи КМЄС.

Також одним з головних завдань Концепції було підвищення ролі інститутів громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування в забезпеченні прав і свобод людини і громадянина, а також налагодження ефективної співпраці з населенням та місцевими громадами. Реалізацію Концепції передбачалося здійснити двома етапами протягом 2014–2016 років [11].

Передбачалося, що МВС буде забезпечувати спрямування і координацію Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ діяльності Національної поліції, Державної служби надзвичайних ситуацій, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Державної міграційної служби України, Національної гвардії.

Надалі робочою групою МВС за участі міжнародних партнерів України з КМЄС та Сполучених Штатів Америки розроблено проект Стратегії розвитку Національної поліції до 2020 року.

Цілями цієї Стратегії є створення безпечного середовища розвитку вільного суспільства, забезпечення високої ефективності діяльності органів системи МВС, зміцнення суспільної довіри

до неї з урахуванням визначальної ролі громадянина у розбудові України як безпечної європейської держави. Також на МВС у межах компетенції покладаються обов'язки щодо забезпечення реалізації Угоди про асоціацію з ЄС та Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року [12].

Крім проведення ряду тренінгів, співробітниками КМЄС надано для працівників Національної поліції експертно-криміналістичне обладнання [13].

Після схвалення Стратегії розвитку та Концепції реформування МВС необхідно було здійснити зміни на законодавчому рівні. 02 липня 2015 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про Національну поліцію». [14] Проте Закон, попри очікування у суспільстві, зазнав тривалої та масштабної критики з боку провідних експертів у галузі захисту прав людини. За сприяння КМЄС у період до 2018 року до Закону було внесено більше 10 правок з метою посилення ролі дотримання особистих прав та свобод громадян.

У рамках співпраці з Служби безпеки України у 2014–2015 роках КМЄС проведено тренінги, організовані Національним агентством по боротьбі із злочинністю Великобританії і Академією Лондона з економічної злочинності, спрямовані на покращення розслідувань злочинів по відмиванню грошей, повернення активів та хабарництва. Місією організовано зустрічі із Координатором ЄС з протидії тероризму, налагоджено контакти СБ України з керівництвом ЄВРОПОЛУ та ЄВРОЮСТУ. Обидві сторони також домовилися про продовження співпраці у сфері стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки [15].

У 2016–2018 роках КМЄС розроблені та проведені тренінги для співробітників СБ України щодо боротьби зі злочинами у фінансовій сфері, дотримання прав людини, комунікації та ведення відкритого діалогу між правоохоронцями та представниками засобів масової інформації. Спільно з Місією розроблено проект Концепції реформування СБ України, який було подано на розгляд в Адміністрацію Президента. За підтримки КМЄС опубліковані перші в історії СБ України Річні звіти, які є звичною практикою в країнах з розвиненою демократією, покликані доповнити зусилля СБУ на шляху до більшої прозорості та задля завоювання довіри громадян, що є так необхідно, щоб організація ефективно протистояла теперішнім та майбутнім загрозам безпеці держави [16] [17]. КМЄС започаткований спільний навчально-консультативний проект з питань адаптації європейського досвіду у сфері забезпечення державної безпеки [18].

Експертами КМЄС проведено обстеження судових будівель у різних регіонах України, різної інстанційності та юрисдикції, а також опрацьовано нормативно-правові документи, що регламентуватимуть діяльність Служби судової охорони [19]. За результатами було виявлено проблему щодо безпеки в українських судах, що може свідчити про вплив на незалежність судової системи. На початку жовтня 2016 року КМЄС ініційовано та проведено у Києві форум, присвячений обговоренню шляхів вирішення проблеми, що склалася. Європейським Союзом надано Україні необхідну технічну, експертну та фінансову допомогу для якісної зміни ситуації із безпекою в українських судах [20].

15 листопада 2016 року КМЄС у м. Суми організовано семінар за участі українських суддів з метою стимулювання суддів здійснювати активну комунікацію, усвідомити вагу комунікації з громадським суспільством, у тому числі через ЗМІ, мотивувати суддів покращувати свої комунікативні здібності [21].

Найбільш складною залишається реформа Прокуратури. Фактично вона почалася 20 липня 2015 року, коли в ГПУ розпочався прийом документів для участі у конкурсі на заміщення посад керівників нових місцевих прокуратур, їх перших заступників та заступників. Планувалося, що 01 грудня 2015 року 178 місцевих прокуратур мають очолити нові керівники. Але оптимістичних сподівань не викликає той фат, що приблизно 3/4 кандидатів на ці посади складають або працюючі, або колишні працівники прокуратури [22].

З метою досягнення прогресу 04 липня 2017 року Генеральний прокурор України та лідери ЄС на зустрічі у головному офісі КМЄС узгодили подальші дії щодо реформування органів прокуратури. З Головою Представництва ЄС в Україні Хюгом Мінгареллі було обговорено стан реформ органів прокуратури та визначено три основні пріоритети: оновлення органів прокуратури; звуження повноважень ГПУ та передача деяких повноважень Державному бюро розслідувань у строки, які визначені у законодавстві; а також підвищення незалежності та автономії органів прокуратури, в тому числі шляхом посилення органів прокурорського самоврядування. ЄС, зі свого боку, сприяло проведенню цієї реформи у декількох напрямках через КМЄС та проект «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні». КМЄС спостерігала за процесом добору прокурорів на місцевому рівні, розпочала реалізацію пілотного проекту «об'єднання», спрямованого на підвищення ефективності співпраці між поліцією та прокуратурою, та провела тренінг з питань запобігання та покарання випадків незаконного збагачення, а також використання електронної системи управління провадженнями. Усвідомлюючи, що органи прокуратури в очах громадськості мають бути незалежними, підзвітними, ефективними та орієнтованими на результат, КМЄС проведено також тренінг з питань стратегічних комунікацій для 40 прокурорів для вдосконалення їхніх навичок спілкування з громадськістю [23].

КМЄС долучилася до розробки Концепції та Стратегії реформування МВС, Концепції розвитку Державної прикордонної служби до 2020 року, розробки низки законопроектів спільно з РНБО, Мін'юстом, МВС та Державною пенітенціарною службою, зокрема, змін до Кримінально-процесуального кодексу, «Закону про Національну поліцію» тощо. У Державній прикордонній службі КМЄС надавала поради щодо вироблення стратегій якісної комунікації і зв'язків із громадськістю. У ДПС визнають, що потреба у таких навичках загострилася через гібридну війну, адже прикордонники РФ швидше та якісніше видавали свою версію подій на російсько-українському кордоні.

Інколи як для місії, так і для її українських партнерів важко провести лінію, де закінчується «стратегічне» консультування і починається тактичне, оперативне чи технічне. Українські посадовці справді кажуть, що успішною співпраця була там, де йшлося про стратегічні документи або законопроекти.

Так, якщо зі «стратегією» робота з КМЄС йшла добре, то поза нею ефективність місії серйозно знижується. Наприклад, співробітники місії, які допомагали написати концептуальний документ, відмовилися долучатися до підготовки плану дій у рамках стратегії, пояснюючи, що не мають на це мандату. КМЄС не була напряму залучена до реформи патрульної поліції знову ж таки через обмеження її власних повноважень [24].

З 2014 року міжнародна команда фахівців у безпековій сфері, поліцейській і судовій діяльності допомагає стратегічними консультаціями, тренінгами та обладнанням українським партнерам із Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції, Генеральної прокуратури, СБУ, антикорупційних органів. Разом з тим реформа вимагає змін – структурних і в образі мислення. Треба пам'ятати, що органи правопорядку в Україні не реформувалися упродовж останніх майже 28 років. Після Революції гідності розпочалися зрушення в цьому напрямку, але чіткої стратегії щодо реформування не було, і перші кроки в цьому напрямку мали дещо хаотичний характер. Стосовно змін у менталітеті, то цей процес є тривалішим і складнішим. Зараз досі живе стереотип, що між поліцейськими та громадянами – стіна, що поліцейські протиставлені суспільству, хоча співробітники поліції також є громадянами, частиною громади.

Висновки. Для підвищення ефективності роботи державних інститутів у сфері цивільної безпеки необхідно налагодити співпрацю між правоохоронними органами та збільшити рівень довіри між ними, створити належну законодавчу базу та ефективну структуру правоохоронних органів з професійним персоналом. Крім цього, необхідно збільшити рівень довіри українських громадян до правоохоронної системи. Найвищий рейтинг довіри має Державна прикордонна служба, котра також входить до структури Міністерства внутрішніх справ. Також необхідно змінити критерії оцінки роботи правоохоронних органів, зокрема, відійти від статистичних показників та концентруватися на головну критерії – довірі з боку громадян, їхньому відчутті захищеності, безпеки, як це використовують у країнах – членах ЄС [25].

Верховній раді України спільно із залученням міжнародних експертів необхідно здійснити системний аналіз недоліків чинного законодавства, яке суттєво стримує реформування і розвиток правоохоронної системи, з метою чіткого розподілу повноважень та функцій державних інститутів у сфері цивільної безпеки.

Кабінету міністрів України забезпечити належне фінансування діяльності усіх правоохоронних органів на відповідному рівні, соціальне та грошове забезпечення їх співробітників.

Розробити із залученням міжнародних експертів та представників громадянського суспільства навчальний курс на основі положень Європейської конвенції з прав людини з метою їх впровадження у повсякденну професійну діяльність. Включити відповідний курс до програм підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів.

З метою підвищення ефективності роботи КМЄС в Україні та надання практичної допомоги рекомендувати Комітету політики та безпеки ЄС розширити мандат місії, а Президенту України – призначити координатора роботи міністерств і відомств з КМЄС.

Serediuk N. The role of the EU in reforming the civil security system in Ukraine

The article is devoted to a comprehensive study of the international participants' influence on the Ukrainian civilian security sector reforming in 2014–2018 from the European Union example. The international and legal principles of the European Union Advisory Mission development and functioning aimed to reform the Ukrainian civilian security sector were analyzed in the framework of the Common Security and Defense Policy mission of the European Union.

The main aspects of the civilian security sector reforming were framed by the way of strategic consultations and practical support measures taken according to the European Union standards

and international principles of proper governing and respect for human rights; contribution while reforming the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, The Prosecutor General of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the State Border Guard Service of Ukraine, forming The National Police of Ukraine and The Supreme Council of Justice and Service of Juridical Guard of Ukraine. It was investigated the practical side of the European Union Advisory Mission activity due to creation of laws, concept of reforms and strategies of development, conducting of trainings to fight against offences in financial system, respect for human rights, communication and open dialogue between law-enforcement officers and mass-media representatives, also financial support for law-enforcement agencies in Ukraine and organization of cooperation between Europol and Eurojust.

It was analyzed the EU countries influence on the political decisions taken during security sector reforming, the coordination of the European Union Advisory Mission reforms between the Ukrainian and international partners.

It were given the recommendations for the heads of law-enforcement agencies due to creation of training courses in compliance with the European Convention on Human Rights, the Ukrainian Cabinet of Ministers, the Verkhovna Rada, the President of Ukraine, Political and Security Committee within the EU for essential steps for efficiency increase and further work assignments of the international partners during the realization of the Ukrainian civilian security system reforming in 2019–2020.

Key words: European Union, European Union Advisory Mission, reform, civil security system, Ministry of Internal Affairs, Security Service of Ukraine, Prosecutor General's Office of Ukraine.

Література:

1. European Security Strategy. A Secure Europe in a Better World. Brussels, 12.12.2003. URL: <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsupload/78367.pdf>.
2. European Council. Conclusions of the Santa Maria da Feira (19-20 June 2000). URL: http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00200-r1.en0.htm
3. Dimitris Bouris (University of Amsterdam) The European Union's Role in the Palestinian Territory after the Oslo Accords: Stillborn State-Building. *Journal of Contemporary European Research*. Vol. 6., Issue 3. 2010. P. 377
4. Лист Міністра закордонних справ України до Високого представника Європейського Союзу із закордонних справ і політики безпеки від 11 липня 2014 року.
5. Рішення Ради ЄС № 2014/486/CFSP від 22 липня 2014 року щодо Консультативної місії Європейського союзу з реформування сектору цивільної безпеки України (КМЄС в Україні).
6. Закон України «Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Союзом щодо статусу Консультативної місії Європейського Союзу з реформування сектору цивільної безпеки України (КМЄС в Україні)», *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 13, ст.88
7. К. Зарембо, Аналітична записка заступника директора Інституту світової політики. URL: <http://iwp.org.ua/publication/pershyj-rik-euam-v-ukrayini-ambitsiyi-proty-realnosti/>.
8. Про КМЄС в Україні. URL: <http://www.euam-ukraine.eu/ua/our-mission/about-us/>.
9. Брифінг голови КМЄС в Україні. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2014/11/141117_sa_eu_civil_security.
10. Розпорядження Кабінету міністрів України від 22 жовтня 2014 р. № 1118-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1118-2014-%D1%80>.
11. І. Теличкін, Реформування органів внутрішніх справ та Прокуратури. URL: <https://helsinki.org.ua/reformuvannya-orhaniv-vnutrishnih-sprav-ta-prokuratury-i-telychkin/>.
12. Розпорядження Кабінету міністрів України від 15 листопада 2017 р. № 1023-р «Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-%D1%80>.
13. КМЄС передала сучасне спорядження. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2123650-konsultativna-misia-es-peredala-ukrainskim-kriminalistam-sucasne-sporadzenna.html>.
14. Закон України «Про Національну поліцію». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015, № 40-41, ст. 379
15. Голова КМЄС провів зустріч з Головою СБ України. URL: <http://www.euam-ukraine.eu/ua/news/latest-news/podovzhennya-spivpratsi-golova-konsultativnoyi-misiyi-yes-zustrivsyaz-novim-golovoyu-sluzhbi-bezpeki-ukrayini/>.
16. СБУ визначила технічну допомогу та стратегічні комунікації як ключові елементи підтримки КМЄС. URL: <http://www.euam-ukraine.eu/ua/news/latest-news/sbu-viznachila-tehnichnu-dopomogu-ta-strategichni-komunikatsiyi-yak-klyuchovi-elementi-pidtrimki-kmyes/>.

17. В Академії СБУ відбулася зустріч з Консультативною місією ЄС щодо реформування цивільного сектору безпеки в Україні. URL: <https://ssu.gov.ua/ua/news/1/category/1/view/4692#.4VBgcsKe.dpbs>.
18. У Харкові експерти СБУ та КМЄС розглянули навчальний проект з питань реформування сектору безпеки. URL: <https://ssu.gov.ua/ua/news/1/category/1/view/1456#.AM9kW4qv.dpbs>.
19. Україні необхідно модернізувати політику охорони судів – КМЄС. URL: <https://zr.rv.court.gov.ua/sud1707/pres-centr/news/383840/>.
20. Голова Вищої ради юстиції «Проблема відсутності належної охорони судів уже загрожує незалежності судової влади». URL: <https://kr.pl.court.gov.ua/sud1615/pres-centr/news/295725/>.
21. Суддя-спікер взяла участь у семінарі-тренінгу «Зв'язки з громадськістю в судах». URL: <https://bl.su.court.gov.ua/sud1801/pres-centr/news/308144/>.
22. Відкритий конкурс на посади керівників місцевих прокуратур, їх перших заступників та заступників, а також тестування на посади прокурорів цих прокуратур. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/reforms_gp.html?_m=publications&_t=cat&id=116140.
23. Генеральний прокурор України та лідери ЄС на зустрічі у головному офісі КМЄС узгодили подальші дії щодо реформування органів прокуратури. URL: <https://varta.kharkov.ua/news/ukraine/1139238>.
24. ЄС каже, що допомагає в реформі сектора безпеки. Чи ефективна ця допомога? URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/10/29/7040086/>.
25. Сектор цивільної безпеки в Україні. Оцінка реформ від голови місії ЄС. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29652816.html>.